पितामहेत्यादि रध्यायो दैवमूलमपीदं सर्वं पुरुषकाराद्दृतेन सिध्यतीत्यवश्यं पुरुषकारे भोगमोक्षार्थिना यत्नितव्यमित्येवं परः द्वयोः श्रेष्ठयोर्मध्ये किमतिश्रेष्ठमित्यर्थः ॥१॥२॥ दैवं प्राक्कर्म मानुषं सांप्रतिकं कर्म ॥३॥४॥ दैवश्रेष्ठमाह नाबीजमिति ॥५॥ सुकृतबीजभूतेसति ॥६॥ पुरुषकारश्रेष्ठमाह यथेति ॥७॥ उद्यमापेक्षयामाह क्षेत्रमिति ॥८॥ सिद्धांतः कर्मणा इत्यादिना निर्वृत्तिं सिद्धिं ॥९॥

युधिष्ठिर उवाच पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ॥ दैवे पुरुषकारे च किं स्विच्छ्रेष्ठतरं भवेत् ॥१॥ भीष्म उवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनं ॥ वसिष्ठस्य च संवादं ब्रह्मणश्च युधिष्ठिर ॥२॥ दैवमानुषयोः किं स्वित्कर्मणोः श्रेष्ठमित्युत ॥ पुरा वसिष्ठो भगवान्पितामहमपृच्छत ॥३॥ ततः पद्मोद्भवो राजन्देवदेवः पितामहः ॥ उवाच मधुरं वाक्यमर्थवद्धेतुभूषितं ॥४॥ ब्रह्मोवाच नाबीजं जायते किंचिन्नबीजे विना फलं ॥ बीजाद्बीजं प्रभवति बीजाद्दैवफलं स्मृतं ॥५॥ यादृशं वपते बीजं क्षेत्रमासाद्य कर्षकः ॥ सुकृते दुष्कृते वापि तादृशं लभते फलं ॥६॥ यथा बीजं विना क्षेत्रमुप्तं भवति निष्फलं ॥ तथा पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥७॥ क्षेत्रं पुरुषकारस्तु दैवं बीजमुदाहृतं ॥ क्षेत्रबीजसमायोगात्ततः सस्यं समृध्यते ॥८॥ कर्मणाः फलनिर्वृत्तिं स्वयमश्नाति कारकः प्रत्यक्षं दृश्यते लोके कृतस्यापकृतस्य च ॥९॥ शुभेन कर्मणा सौख्यं दुःखं पापेन कर्मणा ॥ कृतं फलति सर्वत्र नाकृतं भुज्यते क्वचित् ॥१०॥ कृती सर्वत्र लभते प्रतिष्ठां भाग्यसंयुतां ॥ अकृती लभते भ्रष्टः क्षेत्रे क्षारावसेचनं ॥११॥ तपसा रूपसौभाग्यं रत्नानि विविधानि च ॥ प्राप्यते कर्मणा सर्वं न दैवादकृतात्मना ॥१२॥ तथा स्वर्गश्च भोगश्च निष्ठायाश्च मनीषिता ॥ सर्वं पुरुषकारेण कृतेनेहोपलभ्यते ॥१३॥ ज्योतींषि त्रिदशा नागा यक्षाश्वेंद्रार्कमारुताः ॥ सर्वे पुरुषकारेण मानुष्या दैवतां गताः ॥ अर्थो वा मित्रवर्गो वा ऐश्वर्यं वा कुलान्वितं ॥ श्रीश्चापि दुर्लभा भोक्तुं तथैवाकृतकर्मभिः ॥१५॥ शौचेन लभते विप्रः क्षत्रियो विक्रमेण तु ॥ वैश्यः पुरुषकारेण शूद्रः शुश्रूषया श्रियं ॥१६॥ नादातारं भजंत्यर्था नक्लीबं नापि निष्क्रियं ॥ नाकर्मशीलं नाशूरं तथा नैवातपस्विनं ॥१७॥ येन लोकास्त्रयः सृष्टा देवाः सर्वाश्च देवताः ॥ स एष भगवान्विष्णुः समुद्रे तप्यते तपः ॥१८॥ स्वं चेत्कर्मफलं नस्यात्सर्वमेवाफलं भवेत् ॥ लोको दैवं समालक्ष्य उदासीनो भवेन्ननु ॥ अकृत्वा मानुषं कर्म यो दैवमनुवर्तते ॥ वृथा श्राम्यति संप्राप्य पतिं क्लीबमिवांगना ॥२०॥ न तथा मानुषे लोके भयमस्ति शुभाशुभे ॥ यथा त्रिदशलोके हि भयमन्येन जायते ॥२१॥

॥१०॥११॥ कर्मदैवयोः प्राबल्यदौर्बल्ये उपसंहरति प्राप्यतइति ॥१२॥१३॥ मानुष्यात्मानुष्यमुल्लंघ्य ॥१४॥१५॥ लभतेश्रियमितिसर्वत्रसंबंधः ॥१६॥१७॥ शिष्टाचारोपि कर्मणां प्राबल्ये मानमित्याह येनेति ॥१८॥ ननु निश्चितं ॥१९॥ अकृत्वेति केवलं दैवं निष्फलमित्यर्थः ॥२०॥ न तथेति दैवदोस्थ्ये ऐहिकी हानिः सुसहा पुरुषकारदोस्थ्ये तु परलोकहानिर्दुरंतेत्यर्थः अन्येन पापेन ॥२१

Digitized by Google